

Pest legrégebb temploma.

Irta Váradi Antal.

Sorrendben három régi temploma van Pestnek. A plébánia-templom, a régi főtemplom, a mint nevezik, aztán a dominikánusoké, meg a ferenczié. A szerviták temploma azután épült s a pálosoké is, amaz mai helyén, a pálosok temploma és klastroma a mai egyetem.

Gellért püspök vértanusága idejében — 1046-ban — már állott templom vagy kápolna Pesten. Persze, ne a mai Pestet tessék érteni, a melyet akkor régi vagy nagy Pestnek hittak. Az új Pest, a kisebb Pest, »Pest minor« a tulsó parton feküdt, a kreenfeldi völgy mellett, a mely a Gellérthegy és a Várhegy lába között terült el. Állítólag ettől a Kreenfeldtől származik a Kelenföld név.

Ha volt templom, — ugymond Némethy, a régi pesti templomok tudós buvára — akkor hitközségnek is kellett lennie. Volt tehát ugy a régi Pesten, mint a vele szemben fekvő Új- vagy Kis-Pesten is keresztény lakosság, a melynek templomai már nyolcz-kilencszáz esztendővel czelőtt megépültek. Azt is állítják, hogy az a templom, a melyben Gellért vértanupüspök holttestét eltemették, a belvárosi plébánia-templom, illetve annak őse. Némethy azonban azt mondja, s nem ok nélkül, hogy Gellért hamvait a várbeli Boldogasszony-templomában helyezték el.

Kétszáz esztendeig hallgat a krónika a pesti régi templomról. Végre a tizenharmadik században említették. Második Endre és Gertrudis szent lányát, a rózsza-csodáról ismeretes Szent Erzsébetet hozza a legenda összeköttetésbe a mi templomunkkal. Állítólag 1207-ben ott keresztelték volna s 1211-ben abban történt volna eljegyzése. De hát, a hány kutfő,

annyiféle nézet. Temesvári Pelbárt franciskánus egyik beszédében azt mondja, hogy Szent Erzsébet, Endre leánya, Sárospatakon született, külföldi életirói pedig Pozsonyt jelölik meg születése és kereszteltetése helyéül. Montalembert gróf még a czerimóniát is leírja, mondván, hogy a keresztelő nagy pompával tartatott meg, »gyönyörű baldachin alatt vivék a gyermeket a templomba, melyet *Ofen* városában kell keresnünk, a mely akkoron a keleti fényűzés főlerakodóhelye vala. Az eljegyzést Pozsonyba teszik, csak Luitold, a diesseni klastrom kanonokja írja 1224-ben azt, hogy Erzsébet eljegyzése celebratur Ungariae in civitate *Ovena*, azaz: Ofen városában, tehát Budán.

Ha Budán ilyen nagy szertartásokkal járó ünnepek tartatnak, akkor hozzá való fényes egyházzal is kell ugyanott birnia. De hát jöjünk tisztába először azzal, hogy mit kell *Ofen* alatt értenünk?

Az igazi Buda a mai Óbuda, a melyet a németek Etzelburgnak, Attila várának neveztek. A mai Buda *új* vagy *nagy* Buda, mely csak a tatárjárás után keletkezett. Ime, mit mond a Margit-legenda? »Vala némely jámbor vitéz, kynek neve vala Károly, és lakozik vala obudán, és vala *bela* kyal képében való byró, az *nagy* auagy *vy* budában.« E Károly vitéz nővérenek a leánya szintén új Budában lakott, a hol nagybátyja volt a biró. Ez a leány oly súlyos beteg lett, hogy a »bódogbely plebanus őtet a haldoklók szentsegével látta el.« Ez a bódogbely plébános a Nagyboldogasszony lelkésze.

A templom pedig a budavári főtemplom. A várhegyen épült várat és benne lévő várost novus mons pestiensis-nek, azaz új pesti hegynek nevezték. Horváth István Pest régi Ofen nevérol szóló munkájában kimutatja, hogy az volt Ofen, a mit magyarul *Pest*-nek

neveztek. A mons pestiensis anyyi, mint Ofner Berg. De mivel ez Ujbudának neveztetett, — németül Ofen — a régi Budát németül Altofennek nevezték.

Némethy szerint tehát az 1207-ben és 1211-ben történt események csakis Pesten történhettek.

Érdekes támasza ennek a megfejtésnek egy régi per okmánya is, a melyben Wehrnher lovag, mint perbeli vádlott, »de Ouen«, azaz budai eredetű, de ugyanott és ugyanakkor de Pest, azaz pesti eredetűnek is mondatik, a mi tehát akkor egyértelmű lehetett. Szerepel ebben a perben a pesti plébános is, Akus, a kit egyszer plebanus in Oven-nek, majd magister plebanus in Pest-nek nevez az okmány. Tehát, ugy látszik, ezt a két nevet cserélgették, mert egy volt. A kereset tárgya valami német falu, névszerint Baumgarten, s osztrák szerzetesek keresik a maguk jogát, érthető hogy hol a német Oven, hol a Pest nevet használják.

A Zichy-család okmánytárában Péter budai birót egy peres ügyben hol villicus Budensis-nek, azaz budavárosinak, hol villicus de castro Pestiensi, azaz Pest várából valónak hívogatják. Szóval: nem tettek lényeges különbséget a két elnevezés között.

A legrégebb pesti templom hivei sült németek. A tatárjárást követő időben telepedtek itt le. De voltak itt már a nagy vést megelőzőleg is, és Horváth Mihály véleménye szerint Szent Gellért idejében főképpen ezeket pusztították a pogány magyarok. A budai szőlők is német kézen voltak, a mint ezt egy 1214-ből eredő adatunk bizonyítja. Boleslatus váci püspök a premontreiek leleszi egyházának adományokat testál, s többek között nekik a budai szőlőket. 1240-ben György telki és Lőrincz kanai apátok kétszáz holdra menő kis-pest mellett lévő telkeiket Olbranth fia,

Henrik, Willem, Herbota és praestaldus, nagy-pesti németek veszik bérbe. E kétszáz hold jogos birtokát Béla király jelenlétében a pesti szászok vívják ki maguknak, s ezen a kétszáz holdon a németek szőlőt ültetnek. Ime a budai szőlők eredete.

Salamon Ferencz azt hiszi, hogy a németek a kereszties háboruk alatt telepedtek meg nálunk először.

A belvárosi plébánia-templom legrégebb alakjára vonatkozólag az öreg Romert idézem, a ki először ismertette annak régi maradványait.

»Az első, — ugymond Romer — a mi a délnyugati toronyba való beléptemmel szemembe ötlött, a legnagyobb gondnal faragott és összeillesztett északi négyszögű kőfal volt, mely Árpád-kori építészetet árul el. De mily nagy volt meglepetésem, midőn a falépcsőn felfelé indulván, ott, hol a lépcső tartására beillesztett gerendázat a falat érinti, a legszebb románkorú, körívű párkányzatot s felette a ritkán hiányzó román fogazatot láttam. A négyszögű faragott köveket oly szilárd fal-tapaszkövi össze, hogy míg itt-ott a kő már porladozik, ez a kövek közül kiállva mindenütt megvan, s a kőnél is keményebbnek bizonyul.«

A tatárjárás alatt leégett. Legalább nem lehetett más sorsa akkor, mikor csaknem egész Pest a lángok martaléka lett. Csak a dominikánusok temploma maradt félig-meddig sértetlen, legalább ezt bizonyítja *Bánfy* Buzát esete, a ki *Pál* néven domokosrendi pappá lévén, nem menekült el a többiekkel a tatárok elől, hanem lefeküdt a domokosrendiek oltára elébe, kereszt alakjában, s így találták a betörő tatárok, a kik keresztülverték dárdával, még pedig nemcsak mellét, hanem két kezét és két lábát is, s agyvelejét kiöntötték. Így találták meg az oltár előtt a mártírt rendtársai, mikor a tatárok távozása után a templomra visszafé-

tek. Így írja le *Pál* vértanúságát Cantipratánus Tanács. A plébánia-templom lelkésze, *Akus* ellenben nem tér vissza templomába, a mely valószínűleg leégett, hanem még 1244-ben is Béla király mellett mint házi káplán említetik. Ha temploma ép, bizony csak hazatért volna ő is.

Negyedik Béla sem a templomot nem építette fel, hanem látván, hogy a tatárok betörései ellen csak várak építése segít, a novus mons pestiensis várát erősítette, vagyis a mai várhegy első erődítése az ő műve.

A míg aztán a plébánia-templom fölépült, a domokosiaknál tartattak az isteni tisztelöket. Lám, negyedik Béla leánya, nyulak szigetén a klostornak későbbi fejedelemasszonya, *Margit* a pesti dominikánusoknak *Szent Antal* tiszteletére emelt templomában oltárt épített, még pedig »*szent Myklós* püspöknek tyztességére...« A nápolyi legenda azt teszi hozzá, hogy ezt az oltárt élete utolsó évében, tehát 1270-ben emeltette, még pedig azokból az ajándék-kincsekből, melyeket szülei és testvérei adnak vala néki, a melyeket azonban ő elfogadni sohasem akart, mignem a klostrom perjelnökének engedelmével e szent célra fordította.

Hogy mennyire ragaszkodott ehhez a templomhoz *Margit* szüz, mutatja a legenda, mely szerint a klostrom és templom szomszédságában lakó istenfélő *Erzsébet* nevű penitencia-tartó szüz abban az órában, mikor *Szent Margit* meghalt, »a klostromból fényes csillagot látott lassanként az égbe felemelkedni.«

A harmadik templom, a ferenczrendieké, ugyancsak korán felépült. A budavári, melyet evangelista *szent János* tiszteletére emeltek a vár északi részén, királyi bőkezűséggel támogattaték Béla által. E templomba temették el harmadik *Endrét*, az utolsó *Árpádot*.

A ferenczrendi pesti templomában szokták tartani a városi országgyűléseket megelőző

veni sanctét, sőt tanácskozásokat is tartottak benne.

A dominikánusok zárdája egy 1308-diki feljegyzés szerint »Buda várával szemben áll vala«. *Szerémy György* szerint pedig a *Gellérthegy*-gyel átellenben volt. Mindenesetre a Duna-part közelében kellett állnia. Egy 1516-diki nagyon érdekes feljegyzés szerint a dominikánus zárdá Pest városában *Szentfalván* fekvőnek mondatik. Ez a *Szentfalva* többször fordul elő régi okmányokban. Tekintélyes községnek mondatik Pest tőszomszédságában. A pesti czéhek alapszabályai a *szentfalvai* mesterek munkáját a pesti mesterek végzése szerint a pesti piaczon a budai mesterek munkáival egyenlő feltételek alá helyezetteknek mondják. 1438-ban Pest-Pilis megye *Szentfalván* tartott ülést. Valószínűleg a dominikánusok klostromában. A *szentfalvai* község a vármegye joghatósága alá tartozott. Mikor *Vak Murád* török szultán *Katalin* nevű leánya ügyében *Pestre* utazott, előbb *Szentfalván* szállott meg, azután jött be *Pestre*. Leánya, *Katalin*, *Zsigmond* királytól *Pesten* házat kapott s itt ment férjhez.

A ferenczrendi temploma valószínűleg ugyanazon a helyen állott, a hol ma. *Szent Péter* tiszteletére volt szentelve s innét a mellette futó utcát is régente *Szent Péter-utcának*, később *Egri-utcának* nevezték. Ez a későbbi *Hatvani*-, azután *Mátczius 15-ike*-, ma *Kossuth Lajos-utca*.

Akus és *Concilin* plébánosokon kívül még 1413-ban egy *János* nevű plébánosa is említetik a belvárosi plébánia-templomnak. Ez alatt mindig a régi pesti főtemplomot kell értenünk.

E század második felében, 1457-ben, márczius 16-án jegyeztetik föl a budavári rettenetes eset, mely napon fejét veszik *Lászlónak*, a vajda deli fiának, *Mátyás* testvérenek. Azt mondották, hogy a vajdafi fejével az ország-nak is felét vevék. A megemült udvar ta-

násosai azt sugalmazták a királynak, hirdettesse ki nyomban, hogy a ki Vajdafi László halálát említeni meri, fejét és birtokát veszítse. Ezt a városi tanács ki is hirdettette. Daczára ennek, a budavári szerzetesek nem félemlítették meg, hanem bátor ajakkal prédikáltak a szörnyű tett ellen. Kuchaym Hans 1457 márczius 22-én kelt levelében azt írja, hogy »Auch hat ein münch gepredigt zu alten Ofen, an sonntag oculi, wie man unschuldig pluet verderbt hab an schuld und an recht und desselb pluet allweg gegen den turcken gefochten hab das soll euch leyd seyn...« Az ártatlanul kiontott vér átkáról prédikáló barát alt-Ofen alatt bizonyára Pestet, illetve a várat érti, mert Obudát akkoron Némethy szerint még Etzelburgnak hitták.

Mátyás választásakor, sajátságos, hogy még mielőtt Mátyást Budán kikiáltották volna királynak, már a »pesti bazilikában« a papok kollégiuma, mintegy Isten által sugalmazva, *Te deum*-ot tartott! Róbert Károlyt Pesten a dominikánusok templomában választották királylyá, de Mátyás választásakor a szent-egyházat a főtemplomban történt ünnepélyes események, a választást megelőző *Te deum*, már a választás alatt fontos helylyé teszik. A templom szemben állott Mátyás palotájával, s így valószínű, hogy a műszerető nagy király szemei sokszor függöttek a régi műemléken, s bizonyára nem egy szépségét köszönheti az ő bőkezűségének, habár czimere, vagy hollója nem is díszíti tornyait.

Mellékoltárok egész sora díszítette a templom belsejét s confraternitások, czéhek állították, vagy tartották fenn az egyes oltárokat. Sokszor többen is egyet, így a Szent Péter és Pál oltárát hat czéh gondozta.

1317-ben a pesti plébánia jövedelme huszonnégy márka finom aranyat tesz ki.

A Szent Gellért püspök buda-külvárosi

plébániájának — két kápolnájával — ma már nyoma sincsen; aztán a Szent Endréről elnevezett sasadi s a Szent Mártonról czimezett cörsi magisteres egyházak a tizedet a cziszterciátoknak fizették. Még pedig a cziszterciátok bélaforrási apátságának. Ugyanugy a kelenföldi Szent György temploma. A plébánia-templomhoz is volt ragasztva egy kápolna, még pedig a boldog Mihály arkangyalról elnevezett s egykoru latin okmány szerint »ad latus seu muros cimeterii Ecclesiae beatissimae Mariae Virginis parochialis de Pesth...«, tehát a temető falához támaszkodott a Szent Mihály arkangyal kápolnája. Maga a plébánia-templom közvetlen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Érdekesen tőzsgyökeres magyar nevű lelkészei közül hadd említssem fel — 1480-tól fogva — Nagy-Révy Endrét, Hevesi Albertet, Asszonfalvi Lázárt, Darányi Tamást és Verebélyi Simont. 1490-ből a következő lelkésztársak soroltatnak fel: Orbán, Pál, Mátyás káplánok, s Ujudvary Benedek, a Szent Mihály kápolnájának rektora.

A körülvevő temetőkerten kívül — a mely ugyis nagyon kicsi volt — temetkeztek magába a templomba is közel ötszázan. Némelyik a bejárat kövei alá, egyik egyházatya, Chenu Anathol, az általa szerzett harang lába alá, a toronyfundamentumba.

Hányszor pusztította el vizáradás, tűzvész, ellenség dulása a szentélyt, a tornyokat? Mégis újra épült s áll mai napig. 1725-től 1740-ig, tehát tizenöt esztendő alatt épült újra a templom hajója két szép tornyával együtt. A pénzt hozzá részint a templom jövedelmei, részint a hívők adakozása, részint a Szent Háromság confraternitás alapítvány-tökéi adták.

Ekkor már kápolnák sokasága környezte a város falait. Odakünn a Lázáret temetője

mellé Szent Rókus és Szent Rozália kápolnáját építették, a hová processziók is jártak, aztán künt, a bécsi kapu előtt, mai Erzsébet-tér környékén, épül egy másik, Boldogasszony kápolnája, a pesti legnagyobbatemető mellett állott, Stieglmajer szobrász és felesége, Baumann Kata építették, azelőtt a kápolnának hívták. Később megnagyobbították s öt öles tornya is volt, benne harminthárom fontos harang függött. A kecskeméti kapu kívül állott a Halottak Kápolnája, kétszáz lépésnyire a várostól. A pestis ideje alatt keletkezett, egy kegyeletes pesti asszony, Schwartz Anna Mária építtette, s volt kis harangja is. A templom alapítványa egy szőlő volt, a melyet fundátora hagyott rea.

A kálvária-domb félóránnyira volt a várostól. Ezt is Schwartz-Wiesner Mária építtette, a kit köznéven Spitzkramerinnek neveztek. A kápolnának 5511 forint alapítványi vagyona volt s mellette remetelak is állott. Volt is remetéje néhanapján.

A Rákos mezején — a Rákos vize mellett — 1730-ban épült a már egyszer említett Chenu Anathol és neje, Eleonora költségén a Nepomuki Szent János kápolnája. Másfél óránnyira volt a várostól. Ma az Erzsébetváros szélén fekszenek, ha nyomait megtalálják.

Maga a régi templom pedig egyre mélyebben szállott az anyaföldbe; körülötte hatalmas paloták sora emelkedett, s móta királyunk az előtte elterülő téren tette le a királyi esküt, nevét adván a térnek, mely övezi, valószínűleg elrejtőzött a körülvevő paloták égető falai közé. Arról is volt szó, hogy eltörlék, hogy fölemelik, hogy lebontják... Hagyjátok érintetlenül ezt a szent emléket, hajdani századok dicsőséges maradványát, régi magyarok kegyeletének szent csarnokát, ősök imájának csöndes tanuját!